

ЧЕДО ВУКОВИЋ, ТИТОГРАД

ЧОВЈЕК И ПРИРОДА У ЗОГОВИЋЕВОЈ ПРОЗИ

„Ове ријечи, овај јутарњи планински пејзаж у коме се не дешава много и дешава читав живот, намијењен је теби који чиниш све што јачи може учинити: своје добро озакоњујеш као добро свих, своју мјеру постављаш за мјеру свега, разгониш, затвараш, сатиреш оне који на ту мјеру не пристају, одлучујеш о животу и смрти, чак одређујеш човјеку пејзаж у коме ће живјети, зид у који ће гледати до скончања“.

Р. Зоговић: „Пејзаж с псима и рањеником“

У први мах био сам зачуђен насловом Зоговићеве прозе „Пејзажи и нешто се дешава“.

Но, у томе наоко неприкладном споју ријечи — између именице „пејзажи“ и глагола „дешава“ — крије се и открива, као међувеза, оно „н е ш т о“.

И рекао бих, стога, тај наслов не стоји над прозом тек да наслова буде, нити је то само израз скромности пјесника који залази на терен прозног казивања. Наслов изражава нешто много више. Њиме је наговјештена — ако тако могу рећи — мисаона и емотивна основа Зоговићеве поетике.

То је, упрошћено речено: књижевним, приповједачким језиком исказивано вјеровање у неодвојиву везу између човјека и природе која га окружује, између збивања у човјеку и око њега. И то није само веза већ јединство.

Додуше, кад Зоговић приповиједа о човјеку, вазда се ослања на три компоненте: прва — човјек као јединка; друга — човјек у породици и широј заједници, затим као припадник друштвеног слоја или покрета; трећа — човјек као биће у безмјерном свијету природе (у корелацији с природом човјек добија у цјело-

витости, а писац још једну, дубљу и богатију димензију истраживања и сагледавања књижевних ликова).

Све ове компоненте међусобно су преплетене и неодвојиве. С правом захтијева Роман Ингарден: „Потребно је упознати цијело умјетничко дјело и тек на том фону разумијевати улогу разматраног момента“. Управо стога, док се у овом раду буде говорило о двосмјерном односу човјек — природа, јер се ту снажније исказује и Зоговић-пјесник, биће ријечи (или ће се то подразумевати) и о социјалном амбијенту, о друштвеној димензији личности у Зоговићевој прози.

*

Не могу а да не кренем од најљепшег и значења пуног описа из приче „Пејзаж с псима и рањеником“:

„Та долина, кад је зима и кад се све избистри, отварала се као књига: лијева страна била је исписана црним клинастим писмом јелових и смрчевих врхова; десна је била неисписана, с благим плавичастим веругама пртина, с једва примјетним траговима куд су прошле звијери или се скотрљале лопте снијега; у дну, оперважена ледом, текла је трака за обиљежавање страница, ријечица управо...“ Њети је то долина „с дјечјим цртежима торова“ и „тамнозеленим акварелом шума“, а књига је „покована металом боје камена“.

Та пејзаж-књига отвара се и у њој се нешто дешава. Ту је газда Радич „који своју мјеру поставља за мјеру свега“, ту су његови пси овчари који насрћу на рањеника, ту је окрутна борба између позвијерених овчара и посустала самотника и ту, најзад, пси не уједају оборена противника (а бива људи који се јуначе над рањеним, над палим). И ту траје „игра“ сунца, пса и облака. Час је сунце без праве свјетлости — „ушло у велик, развршен пласт облака“. Час је други облак „личио на човјека и лежао је, лебдио је ницице“, а његове „ноге и руке... као да се помичу, и пас се узнемири“. Па се човјек-облак (паслика оног рањеника!) расплињава и пас се смирује а „сунце још једанпут букну“...

Ради поређења са Зоговићевим поимањем саодноса човјек-природа цитирао бих опаску Џона Раскина (књига „Вриједности“): „Обичај је Валтера Скота да не гледа природу као мртву или само материјалну као што то чини Хомер, нити као нешто што може промијенити својим осјећањима, као што су гледали Китс и Тенисон, већ као нешто што има свој сопствени живот и осјећање који су потпуно независни од људског присуства или људских страсти — живот који Скот воли и саосјећа са њим као што би саосјећао са другим људским створом, заборављајући себе потпуно и потискујући своју људскост пред оним што му се чини снага предјела“.

Напоредо с тиме, ваља узети у обзир мишљење књижевног критичара Милорада Стојовића (у огледу „Радован Зоговић као приповједач“): „Човјек и пејзаж се ту међусобно прожимају и допуњавају. Са истом оном одговорношћу, осјећањем и прецизношћу у сликању човјека, у приказивању његове судбине, Зоговић се „обраћа“ и пејзажу као незаобилазном судионику у грађењу ликова и атмосфере... Пејзажи су у Зоговићевим прозама подигнути до праве поезије...“

*

Погледајмо, сада, како то бива у Зоговићевим приповијеткама, присјећајући се напомене Ролана Барта: „Писац се труди да умножи значења и да их притом не испуни и не затвори“.

Могло би се рећи да у структури Зоговићевих проза има више слојева, који бивају изразитији у овом или оном приповједачком сегменту.

Вријеме и простор (или вријеме-простор) и природа често бивају оквир збивања, и то махом са јасним одређењем. У прози „Друга смрт Марта Кржанића“ каже се: „Тако је почео тај дан, страшан, дакле, и без онога још страшнијег, чиме ће се завршити“ (ту је вријеме — почетак дана; ту је ознака — дан је „страшан“; ту је наговјештена динамика и градијација збивања — наилази нешто „још страшније“). Мало даље ријеч је о мјесту, и то најкраће што се може: „Зло мјесто!“ И одмах: „Зло, проклето мјесто!“ И ту се проговара о природи а мисли се на невоље људи: „Сунце одмах упече и суши, киша дере и односи, јесен ломи мостове и топи дјецу и стоку, зима смрзава у кошарама јагње поред мајке...“ (занимљив је „несклад“: каже се „у кошарама“ и „јагње“, а то, наравно, није једно већ било које јагње, дакле — јагњад на више мјеста, у многим кошарама). Поновимо, укратко, све три одреднице: вријеме — јутро, дан „страшан“ и биће „још страшнији“, простор — „зло мјесто“ и природа — непријатељ свему људском, тада и ту. То би могао бити, упрошћено оцртан, оквир збивања.

Као други слој, у истој прози, могао би бити сложен однос: човјек наспрам човјека и природе. Ту је сукоб старог Марта и злоћудног Јовића и ту је посјечена крушка на међи. У крушку засијеца сјекира, па би се рекло да тако и људи — нељудским поступцима — један другог „засијецају“. Тако и сама крушка, издајека, наговјештава Мартов пад и смрт: „Негдје поподне крушка је зашкргутала и пала; јекнула је земља под њом и она о земљу, а гране су се још дуго слијегале и кршиле. То је већ било готово, и било је страшно и непоправљиво као смрт, као *оно друго непоправљиво*“. Детаљније и разуђеније развија се у „Старинској причи“ сукоб између удаваче Наталије, на превару вјенчане за Мида који је „пао с трешње па остао кривоног“. Она је, по вјенчању, подметнула пожар и покушала да бјежи — узалуд. Од тог тренутка траје између мужа и жене доживотни, при-

тајени сукоб и Мидова освета: „Према својој жени, кад се бавио код куће, а особито кад је куд одлазио или откуд долазио, држао се хладно и строго, готово као некакав доживотни побједник — као да је читавог живота на нешто подсјећа и за нешто јој се свети. Па и дјецу јој је правио као да јој се свети, све једно за другим: за осамнаест година носила је и родила тринаесторо, а шесторо је остало у животу“. У ствари, ту се природа окрутно поиграла с људима. Миду су, најприје, падом с дрвета унакаже-не ноге. Он се, лијепа лика и стаса а скривених ногу, могао допасти Наталији и она бива прстенована. Долази свадба, откривање преваре и узалудан невјестин бијег. И сад природа у њој и у њему — људска и нељудска? — чини своје: у заједничком животу траје борба два непомирљива бића. На ту борбу као да указује слиједећи опис: „На једном мјесту, гдје се обично почивало, ријека је ударала у модрикасту стијену која се од обале заривала у воду, и вода се, испред стијене, узбијала, мрешкала се и поигравала из дубине, и ономе ко би се у то загледао, чинило се да не удара вода у камен, него је камен њушка нечега што, лежећи, убрзано дахће и у такту дисања миче њушком и зарива је у површину воде, од чега она поиграва и бора се. Наталија је све то запажала, али је и брзо прелазила преко тога“. У причи „Сестра“ млада партизанка плаче у сну, а једном — у борби — спазила је у близини глогово дрво и „чинило јој се да дрво трчи“. Она, потом, гледа у журбан тежачки рад у тек ослобођеном селу: „И све се то, и снопови, и пластови, и стогови, а не само гумна и људи, креће, мијеша, размињује, мијења мјеста — поље се окреће као непрегледно гумно, и све се на њему дими и окреће, смањено даљином и згуснуто“. И ту је, види се, неопходно да се „нешто дешава“, да се све унаоколо крене и покрене да би се човјек, заједно са својим осјећањима, сјединио с природом око себе.

Трећи слој могао би бити природа и мотиви за акцију или сукобе, као и збивања и њихови рефлексии у људима.

Ту је веома изразит *мотив освете*. Он се, речено је већ, на особен начин исказао у Мидовој освети („Старинска прича“). Но, знатно више га има у прози „Очеви и освете“. Зна се, у прошлости је бивало доста крвних освета и црногорских и црногорско-албанских. Ту су и вребачи-осветници и јатаци-убице и ускоци на туђу територију. И тако, „кад се одјутрило, и у јутарњој тишини, модрикастој од студени“, Радосав је кренуо на рад и с алатом загазио у Лим. И ту га је — „високог и стаситог“ — дочекао вребач и „гађао једним метком“. Лим носи мртвог Радосава. А његова сестра, стога, почне да мрзи и саму ријеку. „Тако је за Вељкову мајку и Лим постао један од *крвника*, и она на њему, иако су кућом били на стотинак корака од обале, никад није опрала рубље, није вољела да јој се дјеца купају у њему, рибу из њега није хтјела окусити, име му се у кући није изговарало — *доље, на обали, с оне стране*“. Лим постаје судионик једног трагичног чина, а затим и сâм, задуго протиче као кривац поред

ожалашћене сестре — она му то никад не опрашта. Вукосав, потом, освети брата Радосава, па га, ухваћеног, спроводе преко планине за Пећ и Призрен. Застали су на планинском превоју. „Ту чак развезаше Вукосаву руке — да се одмори и да му на рукама спласне оток. Сунце се, на то, загледа у спроводнике, па се окрену, оде улијево и поиздиже се — да нађе језеро. Нађено, оно најприје поцрвење однекуд из дубине, затим се запали, запламса и, пламсајући тако, поче да се шири према Плаву. Убрзо се пламени нови слише један с другим и језеро поче да се диже у висину“. То човјеколико сунце помаже Вукосаву да још једном види језеро, а само језеро, као живо, крене увис — ближе заробљенику. Тај опис сунца и језера има још једно и још дубље значење: оно, као и све остало, указује на даровитост и вјештину Зоговића-приповједача. Наиме, Вукосав одробија седам година и враћа се у свој крај, жељан да што прије види језеро — „док год га не види, није сасвим изишао из тамнице“. Језеро, тад, бива симбол родног краја, куће, домаће слободе.

Сад би се могло поставити суштинско питање (мада се на њега, донекле и за ово или оно, одговара и у досадашњем излагању: на који начин приповједач приказује онај међуутицај у динамичном троуглу личност — збивање — природа?

У ствари — према Зоговићевој прози — збивање је неминовна посредница између књижевног лика и околне природе. Збивање, наиме, доводи човјека у изузетно стање (физичко и душевно), а околина (најближа природа, амбијент) као да се тада мијења и са своје стране утиче на личност, уплетену у збивања; природа се, тада, мијења не само у људском оку већ и суштински — и у природи „нешто се дешава“, а то што се дешава у дјелотворном је саодносу са личностима, судионицима збивања, са стањем њихове свијести и осјећања и њиховим активитетом. Поједностављена шема изгледала би овако: ако си тмуран — око тебе бива тмурније, ако је наоколо тмурно — и ти постајеш још суморнији. Ту, наравно, не бива увијек сагласја и просте истосмјерности, већ има и контраста и сложенијих стања и збивања у човјеку и околној природи.

То се може видјети и кад је у Радовановој прози наглашен *мотив насиља и неправде* — о њему је ријеч у тексту који је цитиран као мото, на самом почетку овог рада. У прози из које потиче тај цитат прича се о псима и рањенику. Ту су, заправо, моћ и осиноост газде Радича пренесени на његове псе. Детаљно се описује њихово понашање, њихови насртаји на рањена човјека, а све то као да чини њихов газда. Писац на то директно указује: „неограничено су вјеровали у своје право јачега... у своју жестокост којом је управљао и коју је оправдавао господар, па су од те увјерености и од препуштања господару да мисли и одлучује за њих имали исти израз тупе и крезубе безбрижности и самозадовољства“. О насиљу се говори и у прози „Нераздвојни“ (хајка и убијање одметника, а затим официр и жандарми хапсе и одводе жену на коју су наишли — жена се супротставила: „Не

вичи, нијесмо глуп народ!“). И овдје писац трага за траговима и одјецима природе у људској природи и обрнуто.

Насиљу је блиска и *тјескоба* и *осјећање тјескобе*, тако често у животу и у причама. У прози „Кожух с пола рукава“ партизан се нађе у стијешњеној атмосфери, под небом њему несклоним: „Небо које се спушта на земљу, пахуљице до ниско праћене полутамом, то је имало још једну добру страну: сигурни смо од непријатељских авиона. Али то ниско небо које скрива брда и оријентире, путеви који су непропустно запали, недирнути снијег који би, да до невоље дође, сваки траг показао — од свега тога душу је тиштало и осјећање тјескобе, усамљености и беспућа“. На другом се мјесту казује: „снијег ме стеже око ребара“.

Сличан мотив Зоговић варира знатно друкчије — вријеме је друго и друкчије, други су људи, њихови карактери и судбине (проза „Друга смрт Марта Кржанића“). Тече казивање о старцу — поподневно је доба, те је „испод урвине прохучала мутна ријека“, па се „јавио и вјетар несигурног правца“ и негдје високо „циктао је јастреб“ и све то као да без милости притиска стара човјека: „То циктање, и вјетар који суновраћује дим низ кровове, и хучање ријеке, повећавали су старчево осјећање тјескобе и немоћи, потврђивати му да је живјети већ немогуће“.

Није од тога далеко ни здружени *мотив љепоте* (природе) и *бола* (због одсутне жене). Сугерише се мисао: доживљај љепоте није потпун ако се не дијели с вољеним бићем. Или: усамљеност пред љепотом природе као да бива некако суморна; љепота и самоћа као да се не слажу најбоље — човјек је обузет красотом природе, али је у исти мах одсјечен од једног тока својег живота и љубави. Управо о томе је ријеч у прози „Кожух с пола рукава“. Послије описа шуме у којој су „букве, грабови, јаворови, брезе и лијеске у ињу били ненагледљиво лијеви“, каже се: „Кроз такву шуму гази се мекше, иде се лакше — раздаљина постаје непримјетљивија. И мене је баш ту изненада спопао бол, сваком човјеку познат још од прве младости — бол што ту нема Ане, моје жене, да заједно идемо кроз шуму и заједно гледамо сва њена изненађења“.

Или узмимо *мотив жеље*. Сјетимо се робијаша Вукосава — желио је, враћајући се с робије, да угледа језеро. Но, на врх планине стигао је у мрак и језера као да није било. Послије неколико дана у њему се буди још једна робијашка жеља. Гледа „бујну, јако рошљиву траву“ и каже себи: „Да скинеш обућу и да газиш“. И убрзо гине од руке осветника („Очеви и освете“). У причи „Нераздвојни“ казује се како сељани желе снијег — дуготрајни зимски мразеви стезали су и мучили природу у „брдовитом и сњегопадном крају“. Ту се снијег жели зими као киша за сушна љета. Расположење сељана равна се према стању свега живог око њих — како је природи тако је и човјеку. И човјек се обрадује закашњелом фебруарском снијегу. Тако и природа око њега: „Свака гранчица намјестила се снијегу, непомична, да се на њој што прије нахвата“. Радосно се оглашавају мјештани и њихова

сјекира у предвечерје. „Рђаво је испало само једно: брзо се, заједно с пахуљицама и између њих, почела да спушта тама — мркло је и није се више могло гледати како снијег пада и шта се све од тога дешава и мијења“. А ето, и за те снијезне ноћи „нешто се дешава“ — сјутрадан ће одјекнути паљба: жандарми гоне одметнике. Њих ће, потом, положити мртве на „влаку од смрчевих грана“ и главе ће им се вући оним толико жељеним снијегом. Тако се, у овој прози, пење и спушта лүк онога што се „дешава“: сухи мразеви — жеља за снијегом — снијезна ноћ — хајка на људе — мртве главе на снијегу и мразу.

Кад се човјек и природа нађу једно наспрам другога, приповједачу се намећу *поређења*. У боју на Новшићу рањеник је „чекао смрт, обичну као и то небо“ (проза „Друга смрт Марта Кржанића“). „Стајао је на једној нози као оглодан и подскубен стожић сијена“ (проза „Туга и сватови“). Пред Марта у снијезној буковој шуми „стала је сува буква са свега два окрњена ступа — исти чобанин у бијелом кожуху кратких рукава и с капуљачом“. И мало даље каже се да стоји та „буква у кожуху“. О немаштини: „Немање које је тврђе од камена, постаје све тврђе“. О снијегу: „... задимио је снијег како задими из пушчане цијеви“. О ријеци: као и људи, ријека се „увукла у себе“. О сну: ту су „каменови који сједе заједно с људима“ (у прози Прва смрт Марта Кржанића“). Савна (у прози „Друга смрт Марта Кржанића“) узмахује мотиком и „тако се, при спуштању, мотика и глава и руке повезују у нешто налик на велику птичју главу с танким, на врху покученим и мотикастим кљуном који разбија груде земље“. Наратор у прози „Кожух с пола рукава“ доживљава грување далеких топова као да се сударају „брда о брда“ и чини му се тада да ти топови „грувају одвијека“ (и ту су у једној слици и саживљавању: човјек, простор и вријеме). И даље: „копласти пламенови сунца и нумерисане прошке“ (у прози „Анамнеза“) сугеришу извјесну симболику и понашају се као људи — прошке су „стале да се покрећу за мношвом у парадном строју или су покушавале да ме колоном заобиђу“. И затим: земља и кожа бивају сличне — „из голе, разједене земље избило је мноштво оштрих камичака и она је подсјећала на болесну кожу која се час лишајиво засуши, час подводњи“ (проза „Нераздвојни“). Итд.

*

Прочитавајући прозу Радована Зоговића из странеце у странецу наилази се на динамичан саоднос човјека и природе.

Наиме, многа људска стања, осјећања и дјеловања (страх, брига, љутња, осиноност и насиље, похлепа, неискореност, потуљеност, храброст итд.) изазивају одјек или слично стање у природи. Уједно, све се то на сличан начин из природе утискује у човјека, махом страдалника и патника. У природи све бива и сложено и једноставно (сложено по многоликости и разврставању, а једно-

ставно по суштини). Тако и у човјеку — у људској природи — живот протиче као сплет многих нити, спољних и унутрашњих, па се то ипак своди на ону дубоку, једноставну суштину живљења и умирања (подсјетимо се: рањеник је „чекао смрт, обичну као и то небо“).

При свему томе Зоговић-реалист неспутано, често понесено и занесено улази у најсложеније приказивање људске природе и природне средине. И кад доспије на сам руб апстрактне слике, он ипак остаје на терену стварног и објашњивог. Он ће, рецимо, споменути како његов јунак (или он сам?) корача „поред крупних гомила таме“ (проза „Кожух с пола рукава“), али ће смјеста осјетити потребу да објасни читаоцу какве су то „гомиле таме“ и казаће да су то „дабогме, биле гомиле из баштина отријебљеног камења“. Ту је, дакле, смиона и вишезначна метафора („гомиле таме“) и одмах потом њено рационално свођење на „отријебљено камење“. Ово је, колико сам могао запазити, усамљен примјер ауторове самоконтроле. Јер писац је, иначе, као приповједач остајао слободан и у себи и на дјелу, те његова прозна казивања бивају богата — вишеслојна и вишезначна.

То је, уосталом, једна од особености и вриједности ове прозе, утолико више што је писац за однос човјек-природа налазио изворну, сликовиту и јасно усмјерену ријеч.

Сад би се могло поставити питање: колико је инсистирање на саодносу човјек-природа дио пишчеве животне филозофије а колико израз творачке спонтаности? Према изразито личном ставу у свему што ствара, могло би се рећи да оваква одлика његова списатељства *проистиче* из поимања свијета и живота, а да се *исказује* у приповједачкој спонтаности. То би, дакле, могло бити творачко јединство погледа и инспирације.

Полазећи од тога, могло би се у Зоговићевој прози (као и у поезији, уосталом) — на основу свега овдје реченог и иначе — бар донекле разабрати његово поимање и осјећање *свијета као јединства*: природа — човјек — простор — вријеме и узајамно садјејство свега тога. Није ли то, у суштини, књижевна визија *свеприроде* и *човјека* у њој, у њеном живом, дјелујућем окружењу? Ако је тако, онда би људска драма могла бити један од кратких чинова (која не мора бити трагична) свеукупне природе. Јер, Зоговићеви јунаци и дишу и нешто чине (и „нешто се дешава“) у најтјешњој вези с природом — у њој виде нешто људско, као што у себи могу назрети нешто од токова воде, хујања вјетра и вјечних мијена. И ту се открива ауторов став према животу и односима међу људима у различним временима, пишчев хуманизам (једнако према човјеку и природи), као и размишљање о људима, њиховим судбинама и карактерима и то најчешће у вези с природном која их судбински окружује.

Сјетимо ли се, поређења ради, слободно интерпретираних полазишта кантовске естетике — да човјек у спољној природи тражи истину а у себи моралне вриједности, онда би се могло рећи да се у Зоговићевој приповједачкој визији (и можда у по-

етици уопште) истина и морал не подвајају, за њима се трага истовремено и у човјеку и у природи с којом се саживљује у драматичним тренуцима.

И ту, као и у свему што је писао, приповједач Зоговић бива и остаје изразито личан и досљедан себи. Могло би се, наиме претпоставити: кад би се нашао у истој ситуацији као његов јунак, писац би на исти или сличан начин доживио природу и мијен у њој. То не значи да би се писац, карактером и понашањем, могао поистовјетити с јунацима чије се судбине и особине веома разликују. Но, писац, чини се, позајмљује каткад својим јунацима око и нерв при сусрету с околном природом (тога, наравно, има више у пишчевим — са стране пројектованим — описима и казивањима).

И могло би се рећи: у прозна казивања о човјеку и природи, као и у стихове, Радован Зоговић уграђује себе, своје изразито лично поимање свијета, живота и литературе.

Čedo VUKOVIĆ

MAN AND NATURE IN ZOGović'S PROSE

An outstanding poet, Zogović also wrote essays and short stories (volumes: »Landscapes and something is happening« and »Sheepskin coat and a half sleeve«). Basically realistic, this prose is interspersed with lyrical passages. The title of the first book suggests the essence of the creative method of Zogović — the short-story writer: *landscapes* (nature which has a powerful impact on man) — *man* (who naturally takes part) — and *something is happening* (dramatic things happen to men, whose lives are divided between nature and social environment). As the story proceeds, the correlation man — nature gains in fullness and directness, aided by inspired approach to description (to image, scenery) and detail (about landscape, event, and man). In these stories (though this is not stated explicitly) man is »the child of nature«, affected by its changes and under the direct influence of their — sometimes irrational — effects. Zogović's narrative usually hinges upon the elements of time and space, namely on the following triad: *time* (of action — *space* (place of action) — *nature* (an active factor in the events which take place between man and within men). These are the frameworks in which the writer expounds at length the basic motives that preoccupy him: violence and injustice, revenge, suffering, anxiety, beauty, unsatisfied desires, etc. In such elaborate narrative schemes Zogović — the realist shows a marked individuality of views, of style and language. In point of fact, his short stories suggest that human nature and the natural environment form an indivisible unity.

